

Josep PERARNAU I ESPELT

RAMON LLULL I EL *LLIBRE DEL GENTIL I DELS TRES SAVIS**

Que el *Llibre del gentil i dels tres savis* és de Ramon Llull és sabut des del moment que mai no se n'ha pogut dubtar, perquè ja consta en les primeres llistes de llibres fetes en vida seva. Tampoc jo no en dubtaré.

Més encara, és considerat com el paradigma de la voluntat de Ramon Llull de dialogar amb altres religions i tothom sap (almenys tothom que en té alguna idea) que el *Llibre...* exposa el cas d'un gentil, filòsof (remarquem: gentil, no pas israelita, ni cristià, ni musulmà), que, arribat ja cap al final de la vida, es troba buit perquè no sap trobar resposta a la pregunta sobre el sentit de l'existència; emprèn una peregrinació de recerca i arribat a un cert lloc, es troba amb tres representants de les tres religions que tenien comunitat reconeguda en els estats de la Corona catalanoaragonesa, com Perpinyà (a França no hi havia musulmans i aviat en traurien els jueus), els quals veient la seva figura desencisada, li pregunten pel seu estat i ell els confessa els seus afanys: en resulta que mai no ha sentit a parlar ni de Déu ni de resurrecció i aleshores ells li demanen si, guiats només per la Intel·ligència (que justament també s'esqueia per allí en forma de Dama cavalcant blanc corcer), accepta que els tres savis li exposin el tema; acceptat, l'exposició té dues etapes: en la primera, un d'ells en nom dels tres, li dóna les raons filosòfiques a favor de Déu i de la resurrecció, i en la segona cada un dels tres savis li presenta les raons a favor de la respectiva Llei o religió, començant, d'acord amb la història, per l'israelita, seguint pel cristià i acabant pel sarraí. El final, el gentil, donant per bones les raons del primer apartat, se'n manifesta convençut i agraeix els coneixements rebuts, però no es decideix per cap de les tres Lleis o religions presentades (i ací, com si es tractés d'una novel·la per etapes, podem pensar que hi llegim: 'continuarà', perquè en realitat, la segona part arribaria al desenllaç en el *Liber tartari et christiani*). Però el nostre tema és el *Llibre del gentil i dels tres savis*. Limitem-nos-hi.

També jo m'hi limito, més encara, em limito a exposar un parell d'idees que, si no m'erro, poden ajudar a entendre el pensament de Llull en el *Llibre...* esmentat.

La primera és l'opció per l'exposició doctrinal, que va lligada al refús de la violència, refús que ha d'ésser més valorat perquè Ramon Llull accepta la

* Aquestes pàgines ofereixen un resum de les idees exposades de viva veu i en francès en la conferència donada a Perpinyà la tarda del 4 d'octubre del 2007 en el marc de la inauguració del Centre teològic Ramon Llull del bisbat de Perpinyà; la traducció francesa es basa en el text català d'«Arxiu de Textos Catalans Antics», extrem que fa indispensable la seva publicació ací.

situació sociopolítica en la qual viu, la de ,cristiandar' (la d'una certa amalgama i simbiosi entre el pla civil i l'eclesiàstic, manifestat, per exemple, en el fet de demanar constantment la intervenció i el patronatge dels reis a favor de les escoles lul·lianes, com la de Miramar, creada i sostinguda amb cinc-cents sous anyals per l'infant Jaume, després rei de les Balears (i del Rosselló), Jaume II de Mallorca; també per Alfons II i Jaume II, comtes de Barcelona i reis d'Aragó i sobirans suprems de tots els regnes de la corona, Mallorca inclosa); però les seves peticions al braç secular no arribaren mai a demanar la intervenció del poder civil per a imposar la conversió de no cristians.

En aquest punt la doctrina de Llull és absolutament diàfana: la missió cristiana envers els infidels només pot ésser la que és continuació de la de Crist, dels apòstols i dels màrtirs, i si vessament de sant hi ha d'haver, ha d'ésser el de la sang pròpia i no pas de la dels altres; amb la mateixa claredat, però, també afirma que la defensa és de dret natural i que l'única hipòtesi en què la cristiandat pot emprar la violència és en la d'ésser atacada per un enemic que posi en perill la seva mateixa subsistència o la seva integritat. En vida de Llull aquesta hipòtesi es donà almenys una vegada: el 1291, en la caiguda de Sant Joan d'Acre en poder dels musulmans; i per això, Ramon Llull, que fins a l'any 1291, havia estat totalment contrari a la croada, escolta les angoixoses peticions d'ajuda del papa Nicolau IV, i li envia, afegint-hi dos capítols sobre la recuperació de Terra Santa, una petició que tenia preparada demanant no pas la croada, ans la conversió dels infidels; encara ara aquell escrit es segueix intitulant *De modo convertendi infideles*. Des d'aquell moment, Llull, que havia estat sistemàticament ignorat pels papes i seguiria essent-ho, aprofita el moment en què aquests demanen ajut per a la reconquesta de Terra Santa per fer-los escoltar la proposta de missió autènticament cristiana, en relació a la qual ell mateix des del moment que començà d'escriure havia deixat ben clar que una missió barrejada amb violència, per aquest sol fet deixava d'ésser cristiana. I no cal dir que el *Llibre del gentil...* és una proposta plenament cristiana.

Sembla que en el nostre moment de primers anys del segle XXI, la ,cristiandar' o ja no existeix o que, si subsisteix en algun punt de la Terra, s'hi està volatilitzant i per això, per part cristiana l'única possibilitat de confrontació és la doctrinal i espiritual. És també així per part de l'Islam? Ell segueix essent un bloc en el qual el pla civil i el religiós segueixen vivint en simbiosi i el segon sembla totalment integrat en el primer; és acceptable la seva forma de ,respectar' la llibertat de les persones en el pla de la consciència i, doncs, en les decisions religioses?

Quina és la proposta de Llull a les tres religions, representades pels tres savis, en relació a aquell gentil, protagonista del llibre que ens ocupa? És la de valdre's únicament de la intel·ligència, personificada per la Dama, que els fa jurar la constitució de limitar-se a exposar raonaments que ella, la Intel·ligència, doni per vàlids. I fa una diferència ben atencional: si es tracta d'ajudar el gentil a donar sentit als darrers anys de la seva vida omplint-li la

buidor amb el coneixement de Déu i l'esperança de la resurrecció, tots tres poden estar d'acord i proposar al gentil una doctrina única: és allò que fan en la primera part del llibre en què parla un únic ‚savi‘ en nom de tots tres. I exposa al Gentil, que, recordem-ho, és filòsof, raons vàlides en filosofia. En quina?

Entorn de mitjan segle XIII s'estava produint un fet que faria canviar la trajectòria de la ciència europea: la traducció al llatí de l'obra completa d'Aristòtil, sobretot la dels llibres dedicats a l'estudi dels fenòmens naturals (Física) i al de la Metafísica: l'impacte fou tan gran que, en el camp de les ciències de la naturalesa encara en vivim, car les darreres descobertes, per exemple les del camp de la biologia, no són altra cosa que el resultat de l'exigència de fonamentar la ciència pròpiament dita damunt l'experimentació de la realitat natural i sensiblement constatable; l'impacte fou tan gran, que tota l'explicació tradicional de la realitat trontollà i hi hagué un moment (que durà com mig segle) en què fins i tot les autoritats hagueren de cridar a la prudència: els musulmans ja ho havien fet amb els seus filòsofs, que havien fet de cadena de transmissió de l'aristotelisme; ho faria el bisbe de París, Étienne Tempier, el 1277, ho farien els israelites amb una proclamació publicada al Call de Barcelona el 1305, a través de la veu del gran rau Salomó ben Adret, prohibint l'estudi dels llibres de física i de metafísica d'Aristòtil als estudiants jueus menors de divuit anys. El mateix Ramon Llull, ja en els darrers anys de la seva vida, es contraposaria a les manifestacions radicals d'aquell impacte, l'averroisme, amb un bon grapat d'obres seves.

Mentrestant, aquells nou anys del decenni del 1260, en què ell aprengué llengua i pensament dels musulmans sota el mestratge d'un seu esclau sarraí, Ramon Llull es formà empeltant-se en els esquemes de l'herència tradicional de jueus, cristians i sarraïns, els que en l'Occident europeu ens havien arribat, per camins més o menys directes, de Plató i havien estat repensats i repastats per sant Agustí d'Hipona, per sant Anselm de Canterbury, pels mestres de Sant Víctor de París i ja en plena segona meitat del segle XIII per sant Bonaventura... i pel mateix Ramon Llull, tal com amb poques paraules sentència un dels grans teòlegs del segle XX, Yves M. J. Congar, en fer la història del mot i del concepte de teologia (*Théologie*), en el «Dictionnaire de Théologie Catholique»: «...on pourrait retrouver la notion de Théologie de saint Bonaventure dans ses disciples...; ultérieurement, sans qu'il soit disciple immédiat et en lui reconnaissant son originalité propre, dans Raymond Lulle» (XV, 1946, col. 397).

Alguns dels punts bàsics, on es manifesta la diferència entre les dues posicions és en la mateixa definició de ‚teologia‘, que els continuadors de la tradició tendeixen a definir com a ‚intelligentia fidei‘, si ja no com a ‚sapientia fidei‘, englobant alguna cosa més que la sola raó, i els altres com a ‚scientia fidei‘, insistint en les exigències aristotèliques de ‚ciència-epistème‘; un altre punt és el del sil·logisme com a exigència de demostració científica; i Llull, cap al final de la vida, també farà sil·logismes, ni que només sigui perquè els

,artistes' de París el tinguessin per alguna cosa i no el poguessin menysprear; però de bon començament, en el gran *Llibre de contemplació* o en el *Llibre del gentil i dels tres savis*, ni que només sigui perquè els infidels l'entenguessin, ja que globalment seguien els camins tradicionals, considerarà que tot raonament teològic ha de començar per Déu (i així, cada paràgraf dels 365 capítols i els trenta paràgrafs de cada capítol del *Llibre de contemplació* —recordem que ell mateix diu que la primera redacció fou en llengua àrab— comença amb una lloança a Déu, car altrament deu ésser impensable que els musulmans es dignarien llegir-lo?), i que el raonament humà entorn la doctrina rebuda de Dalt pel camí de la fe ha de consistir a descobrir la ,significació', que és el llaç que uneix qualsevol realitat d'aquest món, material o espiritual, amb la Realitat Infinita. Per això, tothom pot llegir en el *Llibre...* títols com aquest del capítol CCCXXXIX: *Com hom adora e contempla l'honorat Déus gloriós per tal que li dó coneixença e demostració de ses virtuts glorioses*, o els dels que comencen *Com hom adorant e contemplant...*, per exemple els d'entorn el CCCLX:

CCCLIX: *Com hom adorant e contemplant nostre senyor Déus, sap haver art e manera de dir paraules retòricament ordenades;*

CCCLXII-CCCLXIV: *Com hom, adorant e contemplant son Déus gloriós, reep art e manera per la qual ha coneixença en l'esputació qual és vera, o l'afermació o la negació, o:*

CCCLXIII: *...sap haver art e manera per la qual coneix com l'enteniment reep en conclusió dreta figura o torta;*

CCCLXIV: *...sap haver art e manera per la qual obre veritat o falsetat, és a dir, parlant en plata, adorant i contemplant hom pot arribar a conèixer els secrets de la retòrica i del sil·logisme, i no cal dir de la teologia, de la qual parlen els capítols CCCXVI-CCCXLVI.*

Tampoc no cal dir que si llegim aquells capítols (i en general les pàgines doctrinals del nostre connacional) portant davant els ulls ulleres aristotèliques, no hi entendrem res. Si ens les llevem, aviat haurem descobert la importància que té per a Llull el sintagma ,significació i demostració'.

La ,significació', en efecte, és el llaç que per a Ramon Llull estableix la comunicació entre terra i cel o entre món i Déu; descobrint-lo i pensant d'acord amb l'expressió del *Gènesi* segons la qual Déu creà l'home «a imatge i semblança nostra» (I, 26), tenim a les mans un camí de doble direcció; la que va de dalt a baix i ens permet de conèixer l'origen ontològic o metafísic de les realitats creades tant com d'una manera o altra reflecteixen la realitat summa de Déu; i de baix a dalt ens permet de resseguir, com una escala ascendent, les passes del nostre coneixement de tots els plans de l'ésser des del més material i accidental, passant per tota mena d'organismes biològics, per l'home i el seu doble component corporal i espiritual, pel món purament espiritual dels àngels, fins al més elevat de la unitrinitat de Déu.

I així, en treure la conseqüència del primer raonament explicat per un dels savis en nom de tots tres, el text diu:

«...per açò és SIGNIFICANÇA E DEMOSTRACIÓ que si bé finit, qui és menor e qui's cové ab no ésser, és en ésser, ¡quant molt més, sens tota comparació, cové que sia un infinit bé que sia en ésser! Lo qual bé és, bells amics, nostre senyor Déus, qui és sobirà bé...» (Ramon LLULL, *Obres essencials*, I, Barcelona 1957, p. 1060).

I amb semblants raonaments prossegueix la seva exposició, tant el savi que parla en nom de tots tres en convèncer el Gentil de l'existència de Déu i de la resurrecció en la primera part del *Llibre del Gentil e dels Tres Savis* (pp. 1060-1072), com cada un d'ells en proposar la doctrina de la pròpia «Llei», és a dir, de la pròpia religió (parts II-III i IV, pp. 1073-1133).

No cal dir que el mateix Llull degué veure el perill de trobar pertot 'significació-demonstració' a base de semblances llunyanes i crec jo que al cap de poc d'haver escrit els dos texts bàsics (*Llibre de contemplació*, *Llibre del gentil e dels tres savis*), trobà també la forma de defensar-se del perill de fantasiejar i elaborà les successives formulacions de l'*Art lul·liana*, que era una forma de fer que les 'significacions' toquessin de peus a terra.

I ja, per acabar, només crec que cal subratllar dues coses: 1) l'esforç fet per Ramon Llull a subratllar fins al màxim allò que cada religió que no és la seva pot tenir de bo. En aquest sentit crec que són exemplars els capítols de la quarta part del *Llibre del gentil...*, en els quals el nostre polígraf posa als llavis del savi musulmà les seves glòries en els capítols intitolats *Que Mafumet sia profeta* i *De l'Alcorà*, tot i que a continuació, en el capítol sobre Mafumet, també posi en la boca del Gentil un parell d'observacions, que deixen en pau la consciència cristiana de l'autor. Recordem, també, que en totes les variants de l'*Art lul·liana* Déu (és a dir, la figura A) ocupa sempre el punt primer, suprem i fontal.

I 2) la primera part i el seu objectiu, que és el de convèncer el Gentil de l'existència de Déu i de la resurrecció, és a càrrec d'un dels savis en nom de tots tres: i aquesta no és només una troballa retòrica o de presentació doctrinal, ans també una proposta diguem-ne política i profètica, la de suggerir als responsables de les tres religions presents a l'Europa d'aquell temps —i en la d'ara—, que es dediquen a fer-se la guerra, la de suggerir, dic, que en allò que els és comú —ara podria ésser una real i no únicament verbal, intervenció decidida a favor de la pau o a favor de la pràctica del «donar menjar al qui té fam» en els pobles encara famolencs—, asseguressin una actuació no sols coordinada, ans unitària en tot allò que els és comú: seria una forma de demostrar que allò que els interessa no és pas el prestigi de la pròpia institució ans el servei a la pau i als necessitats.

Espero que l'exposició oral —i ara l'escrita— d'aquest parell d'idees inciti —i qui sap si ajudi poc o molt— algun dels oients o dels lectors a empen-

dre amb més coneixement de causa la lectura directa del *Llibre del Gentil e dels tres savis*.

Per endavant, grans mercès!

Perpinyà i Roma,
octubre i novembre del 2007